

לקראת שבת לכו ונלכה - על בחינת היראה של השבת

הרב אורי הולצמן

שבת של יראה, שבת של אהבה

"רבי חנינא מי'עטף וקאי אפניא דמעלי שבתא אמר בואו ונצא לקראת שבת המלכה רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת ואמר בואי כלה בואי כלה" (שבת קיט א)

גמרא זו מתארת לכאורה שני אופנים שונים של 'קבלת שבת'. בהמשך דברינו נראה שרש"י, ובעקבותיו אף השולחן ערוך טשטשו את ההבדלים שבין דרכו של רבי חנינא לזו של רבי ינאי. לדידם הגמרא מתארת תיאור אחד עם שתי דוגמאות, ותו לא. הרמב"ם הוא שעמד על הלשוניות וההבדלים, ולדידו אין אלו אלא שתי צורות חלוקות של קבלת שבת, ולא זו בלבד אלא שאף פסק כאחת מהן.

נעמוד על ההבדלים:

- א. רבי חנינא 'מתעטף', רבי ינאי לובש 'בגדים נאים'.
- ב. רבי חנינא קרא לתלמידיו להצטרף אליו, רבי ינאי עשה זאת לבדו.
- ג. רבי חנינא קיבל את השבת בערב שבת - 'אפניא דמעלי שבתא', רבי ינאי קיבל את השבת כאשר כבר נכנסה.
- ד. רבי חנינא 'יצא' לקראת השבת, רבי ינאי נשאר במקומו.
- ה. רבי חנינא כינה את השבת 'מלכה', ורבי ינאי 'כלה'.

חמשת ההבדלים הללו נובעים משורש אחד: רבי חנינא סובר שמידתה של השבת היא יראה. ואילו לדעת רבי ינאי מידת השבת היא אהבה. כדרכנו, איננו סוברים שיש כאן מחלוקת חד משמעית, אלא שתי בחינות

בשבת האחת^א. מחלוקתם אם כן נובעת מהשאלה איזו בחינה בולטת יותר לגבי אופן קבלתה.

רבי חנינא 'מתעטף'. פעולת העיטוף מבטאת כובד ראש, הכנעה, וקבלת עול. משום כך בשעת הדין ישנה הלכה שעל הדיינים להתעטף^ב.

וכן נהג לקבל את השבת טרם בואה, ואף יוצא היה לקראתה. זאת משום שכך ראוי לקבל מלך - להקדימו ולצאת לקראתו בריצה^ג. משום כך אומרת הגמרא במקום אחר שהרץ בערב שבת בין השמשות והזיק פטור, משום שרץ ברשות, וז"ל:

"אמר מר ומודה איסי בערב שבת בין השמשות שהוא פטור מפני שרץ ברשות בערב שבת מאי ברשות איכא כדרבי חנינא דאמר רבי חנינא בואו ונצא לקראת כלה מלכתא ואמרי לה לקראת שבת כלה מלכתא" (בבא קמא לב א')

וכן נהג לקרוא לתלמידיו לבוא עמו, זאת משום ש"בָּרַב עִם הַדָּרַת מְלֶכְךָ" (משלי יד כח). שכן עניין המלכות שייך אל הרבים, ומשום כך אף נעשה ברכים.

כל ההנהגות הללו מבטאות את ההתכוננות לבואו של המלך, בואו של זה שיש לירא מפניו. משום כך כינה רבי חנינא את השבת - 'מלכה'.

רבי ינאי מידה אחרת היתה לו. היה מתלבש בבגדיו הנאים, וממתין בביתו

א. במקום אחר נאריך שעיקר השבת בתורה היא במידת היראה, אלא שמלבד זאת יש בה בשבת ממד עומק של אהבה, ובעצם אין אלו אלא דבר אחד. השורש לכל זה נמצא בפרשת כי תשא, שמה נאמר: "כִּי אוֹת הוּא בְּיָד וּבְיַנְיָקָם" (שמות לא יג), היינו, שהשבת היא ביטוי לאות האהבה. אולם מאידך דווקא שם אף נאמרה השמירה היתירה ועונש המוות על חילולה, ואין בכך סתירה. ואין כאן מקומו.

ב. שבת י א.

ג. "לעולם ישתדל אדם לדוץ לקראת מלכי ישראל..." (ברכות ט ב).

ד. אומנם גמרא זו איננה עולה בקנה אחד עם מהלכנו, שכן בדברי רבי חנינא מוסיפה את המילה 'כלה'. ועוד שלדבריה דווקא רבי ינאי היה מתעטף, ולא רבי חנינא. אלא שאנו באים מתוך הגמרא בשבת.

שלו, במקומו האישי, לבד, ללא תלמידים. נוהג היה כמי שמתכוון לפגוש את אשתו. את השבת, 'כלתו'. השבת של רבי ינאי היא ייחוד שמבטא את עומק הקשר והרעות הקיימת בינינו ובין ה'.

הרמב"ם כאמור מפרש כדברנו, שמתקיימת פה מחלוקת בין שתי מהויות שונות של השבת, ואף פוסק כדברי רבי חנינא, וז"ל:

"איזהו כבוד זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת ומתעטף בציצית ויושב בכובד ראש מיחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך וחכמים הראשונים היו מקבצין תלמידיהן בערב שבת ומתעטפים ואומרים בואו ונצא לקראת שבת המלך" (שבת ל ב)

בהלכה זו אף מגדיל לעשות ומוסיף דבר שלא כתוב בגמרא - "ויושב בכובד ראש". ביטוי זה נאמר במשנה ביחס למתפלל, היינו, ביחס לנעמד לפני המלך - "אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש" (ברכות ה א). את המילים 'כובד ראש' ביחס לתפילה מתרגם הרמב"ם כך: "כיצד היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה" (תפילה ד טז). כך שהעמידה היראה מול המלך בשעת התפילה, היא היא מצב היראה של היהודי בקבלת שבת.

מספרים שהרב מבריסק היה נוהג כל ערב שבת לצאת למרפסת ביתו, לקיים את דברי הרמב"ם שפסק כרבי חנינא.

השולחן ערוך כאמור, מטשטש את הפער שבין השיטות, ומאחדן, וז"ל:

"ילבש בגדיו הנאים וישמח בביאת שבת כיוצא לקראת המלך וכיוצא לקראת חתן וכלה דרבי חנינא מעטף וקאי בפניא דמעלי שבתא ואמר בואו ונצא לקראת שבת מלכתא ר' ינאי אומר בואי כלה בואי כלה" (אורח חיים רסב ג)

כלל הוא בידינו שכאשר השולחן ערוך פוסק כדברי הרמב"ם נוקט הוא את לשונו. מכאן, שכאשר נוקט לשון שונה, בהכרח מטרתו לחלוק.

מדוע הכריע הרמב"ם כדברי רבי חנינא? זאת משום שמצאנו תנא נוסף שנהג כמנהגו, ז"ל הגמרא:

"כך היה מנהגו של ר' יהודה בר אלעאי ערב שבת מביאים לו עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדינין המצוייצין ודומה למלאך ה' צבאות והיו תלמידיו מחבין ממנו כנפי כסותן" (שבת כה ב")

למעשה, ישנן ראיות רבות במסכת שבת לכך שהשבת היא יום של קבלת עול ויראה, ומידת האהבה איננה עיקר אלא נובעת היא ממידת היראה (בעזרת השם עוד יבואר דבר זה בביאורנו למסכת שבת), ואולי זהו העיקרון שהנחה את הרמב"ם לפסוק כרבי חנינא.

אכן מצאתי שאצל המקובלים (מקור הדבר באריז"ל הקדוש¹) נהגו לקיים שתי קבלות שבת נפרדות. אחת נעשתה בשדה בערב שבת, והשנייה בבית הכנסת כאשר השבת כבר נכנסה.

זו הנעשית בשדה מבטאת את בחינת היראה וקבלת העול שישנה בשבת, כלשון האריז"ל: "ובעת שקיעתה ממש, אז תסגור עיניך, ותשים ירך השמאלית על החזה, ויד ימינך על גבי שמאל, ותכוין באימה וביראה, כעומד לפני המלך, לקבל תוספת קדושת שבת" (שער הכוונות שם). וכן אומר במקום אחר: "שבת אותיות בשת, כי ראוי לאדם להתבושש מקדושת השבת" (פרי עץ חיים פרק ג).

שני פנים אלו של השבת מבוטאים אף בפער שבין "מְזֻמֹּר לְדוּד הָבוּ לָהּ בְּנֵי אֱלִים" (תהלים כט) הנאמר לפני הפיוט "לכה דודי", ובין הפיוט בעצמו. שכן מזמור זה המתאר את שילטון הבורא בעולם - "קול ה' שָׁבַר אֲרָזִים... קול ה' יְחַיל מְדָבָר" - מבטא את קבלת עול מלכותו ואת היראה מפניו עד החשש פן יביא מבול לעולם - "ה' לְמַבּוּל יֵשֵׁב וַיֵּשֶׁב ה' מְלֶךְ לְעוֹלָם". משום כך נדפס בסידורים לומר לפני אמירת "מזמור לדוד" את דברי רבי חנינא

ה. ולמעשה הרמב"ם מכנס אל הלכתו (שבת ל ב) את מנהגו של רבי יהודה בר אלעאי.
ו. שער הכוונות דרושי קבלת שבת, דרוש א.

המבטאים את קבלת עול מלכות - "בואו ונצא לקראת שבת מלכתא". ואילו הפיוט "לכה דודי" מבטא את יחס האהבה השורר בין עם ישראל להקב"ה, בין הדוד והכלה - "לכה דודי לקראת כלה...בואי בשלום עטרת בעלה". שני הממדים הללו נשמרו אף בפער שבין "שיר השירים" - שנהגו לאומרו לפני קבלת שבת - שעניינו, יחס האהבה שבין הדוד והרעיה, ובין מזמורי קבלת שבת העוסקים בקבלת המלכות. למעשה הליטאים, בני הישיבות, וכן הפרושים בירושלים, מקפידים לערוך את קבלת שבת לפני השקיעה. אולם החסידים הקלו בכך. ויש מהחסידים שנהגו לחלק את קבלת שבת לשני חלקים, אשר בחציה האחד מעוטפים הם בטלית, ובחציה השני פושטים. כפי שנתבאר, שורש הדבר טמון בדבריהם של רבי חנינא ורבי ינאי, המלמדים על שתי צורותיה השונות של קבלת שבת, צורות הנובעות ממחלוקתם מדבר מהותה של השבת.

בגדי שבת

עד כה דברנו על קבלת שבת, מכאן ואילך נדבר על השבת בכללה. עמדנו על כך שבשונה מרבי ינאי שהתלבש בגדים נאים בקבלת שבת, רבי חנינא לא נהג כן. כעת נראה שעניין הכללי של החלפת בגדים מחול לשבת קיים אף אצל רבי חנינא, אלא שמטרה אחרת להם. מקור העניין נמצא בגמרא הבאה:

"וכבדתו שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול" (שבת ק"ג א)

מדוע יש לשנות את הלבוש ביום השבת? ובמה צריך להיות שונה בגד השבת מבגד החול? אם תאמר ביופי, ראה את דברי הגמרא כמה שורות קודם לכן, וז"ל:

"אמר רב הונא אם יש לו להחליף יחליף ואם אין לו להחליף ישלשל בבגדיו". רש"י: "יש לו להחליף יחליף - מי שיש לו בגדים לבד מאותן שלבש בחול יחליפם בשבת". "ישלשל בבגדיו - כלפי מטה שיראו ארוכים

והוא מדת עשירים היושבים בביתם ואינם צריכים לסלק בגדיהם מן הארץ
בשביל מלאכה וכבוד שבת הוא”

מדברי רש”י עולה בבירור ששונותם של בגדי השבת מבגדי החול איננה מתבטאת ביופיים והדרם, אלא בכך שמבטאים שביתה ממלאכה. בכך דומים בגדי השבת להלכה הבאה של הגמרא: “ודבר דבר שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול”. שדבר ברור שדין זה איננה מורה לנו לדבר בשפה יפה ומהודרת יותר, אלא שלא נדבר במלאכתנו ביום השבת.

נקודה זו מדויקת היטב בלשונו של רב הונא - “אם יש לו להחליף יחליף”, שמדגיש את עניין ה’החלפה’ בעצמה, ולא את לבישת בגדי הפאר לכבוד השבת (שאף אם ממד זה ישנו, איננו אלא פועל יוצא מעניין ההחלפה). דומה הדבר לבגדי כהונה, או להבדיל למדי צבא, שאין עניינם בפאר, אלא בהכרזה על השעבוד לאותה מערכת. בשאר ימות החול לובש אדם מה שחפץ, אולם בשבת עליו ללבוש את מדי השבת, ככהן בשעת עבודתו¹.

מתוך ההקפדה להחליף את בגדי החול לבגדי שבת, ומתוך ההשוואה לבגדי כהונה, ניתן לשמוע עיקרון חשוב נוסף והוא, שמצד כבוד השבת לא די בשביתה פסיבית, אלא יש צורך אף ב’הכרזה’. היינו, שיוכר על השובת ששובת הוא. הכרזה זו צריכה לבקוע מבגדי השבת, שיוכר בהם שאינם בגדי מלאכה, אלא בגדי שביתה ומנוחה². יודגש, שהשביתה והמנוחה המדוברים

ז. אומנם נאמר במפורש בכתוב שבגדי כהונה הם לכבוד ולתפארת - “ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת” (שמות כח ב), אולם לפי המשך דברינו צריך לומר שעיקר ההוראה נעוצה בהחלפת הבגדים היומיומיים לבגדים שמיזוהים אך ורק לעבודה, ועניין הכבוד והתפארת איננו אלא פועל יוצא מכך. את ההשוואה בין בגדי השבת לבגדי כהונה כבר הגמרא מבצעת, ז”ל: “מניין לשנוי בגדים מן התורה שנאמר ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים” (שבת קיד ב). עוד בעניין החלפת הבגדים ראה “מעשה רב” (קמז): “בענין בגדי שבת מנהגו להחליף מכף רגל ועד ראש כל יעד דבר שלא להחליף”. וכן נהג “החזון איש”, (“דינים והנהגות”)

ח. כמפורש בדברי ה”כל בו”: “ומחליף בגדי החול ולובש בגדי שבת לכבוד שבת ושיוכור

כאן, שוב אין עניינם בבחינת האהבה של השבת, אלא בבחינת היראה. היינו, שבייתה הנובעת מתוך התנכחותו של הבורא בבריאה ביום השבת. באותו עניין ראוי להזכיר, שבפרשת שלח, שוטחת התורה כמה פרשיות בזו אחר זו, הלא הן: חלה, מגדף, מקושש, וציצית. סוד קשרן של פרשיות אלו ביארנו בהרחבה במקום אחר^ט. אולם במה שנוגע לענייננו, מובא בראשונים שהקשר שבין פרשת המקושש למצוות ציצית הוא, שהמקושש חטא בחילול שבת משום שלא לבש ציצית, ומתוך כך לא זכר את מצוות התורה, כמו שנאמר - "וְהָיָה לָכֶם לְצִיצֵת וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם" (במדבר טו לט). מתוך כך למד ה"כל בו" שיש להקפיד ללכת עם בגד מיוחד שיזכיר לאדם ששבת היום ולא יחטא, וז"ל:

"וכתב הרב אשר ז"ל מנהג כל ישראל שלא לצאת בשבת בלתי מנעלים ובלי טלית או גלימה והטעם כדי שיזכור שהוא יום שבת קדוש לאלהינו ולא יבא לידי חלול שבת ועל זה חטא מקושש על שלא נהג במנהג זה ויצא בלא טליתו ולא היה לו אות ועל כן נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית כדכתיב למען תזכרו" ("כל בו" סימן לא)

לכאורה מטעם זה נהגו אחינו התימנים ללכת לבית הכנסת בליל שבת מעוטפים בטלית, וכן לשבת מעוטפים בטלית במשך כל סעודת השבת.

שהוא יום קדוש ואסור בעשית מלאכה" (סימן לא). ומובאים דבריו ברמ"א: "ולא יצא אדם בשבת כמו שהוא יוצא בחול בלתי דבר אחר שיזכור על ידו שהוא שבת ולא יבא לחללו (כל בו)" ("שולחן ערוך" אורח חיים שא טז). מתוך כך היו שהקפידו לפשוט את בגדי השבת מיד לאחר הבדלה, כדי לייחד את בגדי השבת בלתי לשבת לבדה. ומתוך כך עולה להלכה שיש להחמיר שלא ללבוש בגדי שבת בחול.

ט. ראה מאמרנו לפרשת שלח "וְהָיָה בְּאַכְלֹכֶם מִלֶּחֶם הָאָרֶץ תִּרְיִמוּ תְרוּמָה לָהּ".
 י. "ולמה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית לפי שבשעה שחלל המקושש את השבת אמר משה לפני הקב"ה רבון העולמים כתוב בתפילין למען תהיה תורת ה' בפיך וצוית שלא לנשאם בשבת היה זה נושאן היה נזכר ולא חלל את השבת אמר הקב"ה הריני קובע ומצוה להם מצוה אחת שעל ידה יהיו נזכרין מן המצות כמו במצות תפילין ותהיה נוהגת בשבת וזו היא מצות ציצית" (דעת זקנים במדבר טו לב).

ומכאן היסוד למנהג לסעוד את סעודות השבת בכובע וחליפה^א.
 אולם על כל פנים אומרת הגמרא, שמי שאין ידו משגת לכך, על כל פנים
 'ישלשל'. פירושו של שלשול זה כך הוא: בזמנם עיקר המלאכה היתה עבודת
 האדמה, וכאשר היו עובדים בשדות היו מפשילים את בגדיהם כלפי מעלה,
 שלא ישתפשו או יתפסו בשיחים ובקוצים ויקרעו. אבל בעל הבית העשיר
 שלא היה עובד היה יושב בביתו בבגדים משולשלים.
 "וכבדתו שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול", הכבוד הניכר
 בבגדי השבת איננו ככבודם של בגדי יום טוב, שם אומנם צריכים להיות בגדי
 יופי ופאר, אולם אין זה אלא מדין השמחה שנצטוונו בה^ב.

שוב מצאתי מפורש בדברי הגהות מיימוניות שכותב שהיו מקומות שנהגו
 שמי שלא היה לו בגד לשבת היה לובש בגד של מתים (כמין 'קיסל'). אלא
 שרק לגבי יום טוב מתקשה על מנהגם זה שלכאורה פוגם הדבר בשמחה,
 ועל כך עונה שדווקא משום כך ילבש, כדי שלא יתגאה. אולם לגבי שבת לא
 רואה כל צורך לנמק, משום שלדידו אין בכך בעיה כלל, ואולי דווקא להפך,
 שכן נהג רבי חנינא להתעטף כדי לבוא להכנעה, וז"ל:

"ולכך נהגו ללבוש שרגני"ט לכסות בגדי החול מי שאין לו להחליף
 ובירושלמי גרסינן אמר רבי יוחנן אוי לנו על עטיפה בשבת כעטיפת החול
 עיין בהלכות יו"ט פ"ז הלכה ט"ז ולשון המעתיק ששמע ממהר"ם ולכך נהגו
 ללבוש שרגני"ט ביו"ט מטעם שגם ביו"ט צריך להחליף וגם טעמא כי ביו"ט
 העולם שמחים וילבשו שרגני"ט שהוא מלבוש מתים ויזכרו את יום המיתה
 ולא יתגאה לבו עליו ע"כ" (הגהות מיימוניות שבת ל ג).

יא. "עוד הוסיף ראנ"ח מה ששמע שהראשונים קדמונינו היו נוהגים להיות מעוטפים
 בטלית לבן כל זמן הסעודה ויושבים באימה ויראה כמלאכי אלוהים" (שו"ת ראנ"ח).
 יב. "אשה בעלה משמחה". רש"י: "בעלה משמחה - בבבל בבגדי צבעונין בארץ ישראל
 בבגדי פשתן המגוחצים" (ראש השנה ו ב).